

КОМПОЗИЦІЯ ХУДОЖНЬОГО ГУМОРИСТИЧНОГО ТЕКСТУ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЧНІЙ ПАРАДИГМІ

Є.С. Новікова (Харків)

Стаття представляє огляд визначень терміну «текст» та підходів до композиційного аналізу та аналізу структури художнього тексту. Проведено аналіз основних засад теорії гумористичних текстів Сальваторе Аттардо, а також понять «кульмінаційний момент» та «сюжетний пункт». Означена теорія була застосована для дослідження тексту комедії Оскара Уайльда з метою перевірки її вірогідності, вивчення композиційних особливостей комедії та ідіостилу автора.

Ключові слова: гумористичний текст, композиційний аналіз, кульмінаційний момент, структура тексту, сюжетний пункт, текст.

Новикова Е.С. Композиция художественного юмористического текста в современной лингвистической парадигме. Статья представляет обзор определений термина «текст», подходов к композиционному анализу и анализу структуры художественного текста. Проведен анализ основных принципов теории юмористических текстов Сальваторе Аттардо, а также понятий «кульминационный момент» и «сюжетный пункт». Данная теория была использована для исследования текста комедии Оскара Уайльда с целью проверки ее достоверности, изучения композиционных особенностей комедии и идиостиля автора.

Ключевые слова: композиционный анализ, кульминационный момент, структура текста, сюжетный пункт, текст, юмористический текст.

Novikova Y.S. A composition of a humorous text of fiction in the modern linguistic paradigm. The following article gives a review of definitions of the term “text”, approaches to the compositional analysis and the analysis of the structure of a text of fiction. The analysis of the main principles of the Theory of Humorous Texts by Salvatore Attardo and also of such concepts as “punch line” and “jab line” was conducted. The following theory was used for researching the text of the comedy by Oscar Wilde for the purpose of checking its plausibility, studying the compositional peculiarities of the comedy and the author’s personal style.

Key words: compositional analysis, humorous text, jab line, punch line, text, text structure.

На сучасному етапі лінгвістика набуває нового образу, обумовленого її антропоцентричною направленістю. Як вихідна теза антропологічної парадигми вивчення мови можуть розглядатися слова Е. Бенвеніста: «В світі існує тільки людина з мовою, людина, що спілкується з іншою людиною, та мова, таким чином, належить самому визначенню людини» [5, с. 293]. З цього витікає розуміння того, що вивчення мови, яке б відповідало її людському масштабу, може вестися тільки тією лінгвістикою, яка обрала людину «мірою всіх речей». Антропоцентризм став ідеєю, що створює парадигму сучасного мовознавства завдяки науковим дослідженням вчених різних поколінь: В. Гумбольдта, Е. Бенвеніста, О. Єсперсена,

Г. Гійома, В. В. Віноградова, М. М. Бахтіна, Н. Д. Арутюнової, Ю. Д. Апресяна та ін [1, 2, 4, 5, 7, 9, 10, 12].

Функціональний аспект у вивченні мови, орієнтування на комунікативний процес неминуче призвели до виявлення комунікативної одиниці вищого порядку, за допомогою якої здійснюється мовленнєве спілкування. Такою одиницею є текст, що уявляється перш за все як одиниця динамічна, організована в умовах реальної комунікації і, внаслідок цього, як одиниця, яка володіє екстра- та інтралінгвістичними параметрами.

Об'єктом даного дослідження є художній гумористичний текст як об'єкт сучасної лінгвістики.

Предметом даної розвідки є дослідження композиційних особливостей художнього гумористичного тексту крупної форми.

Метою цього дослідження є огляд різних визначень терміну «текст», різноманітних підходів до аналізу композиції та структури тексту, а також огляд однієї з теорій композиційного аналізу гумористичних текстів.

Матеріалом дослідження слугували роботи І. Р. Гальперіна, В. В. Віноградова, М. М. Бахтіна, С. Аттардо, та текст комедії О. Уайльда. У зв'язку з тим, що запропонована С. Аттардо теорія гумористичних текстів вимагає трудомісткого аналізу, на даному етапі ми обрали текст однієї комедії О. Уайльда «Злочин Лорда Артура Севіла» (Lord Arthur Savile's Crime) (загальний обсяг сторінок – 28, загальний обсяг друкованих знаків – 69 216).

Актуальність цього дослідження визначається тим, що на даний момент в лінгвістиці залишається низка невирішених проблем текстології як науки, крім того ще не всі її терміни мають адекватні українські відповідники. Більш того, хоча поняття композиції тексту неодноразово ставало предметом досліджень з літературознавства та лінгвістики, воно ще не є досконало вивченим, та на даний момент існує обмежена кількість теорій та досліджень стосовно цього питання.

Теорія тексту склалася як наукова дисципліна у другій половині XX ст. на перетині низки наук – інформатики, психології, лінгвістики, риторики, прагматики, семіотики, герменевтики, соціології. Незважаючи на велику кількість міждисциплінарних перетинів, у теперішній час теорія тексту має свій власний онтологічний статус. Теорія тексту охоплює будь-які знакові послідовності, однак її основним об'єктом є текст вербальний, тому при характеристиці та описі тексту важливі лінгвістичні дані [3, с. 4].

На сьогодні текст як об'єкт вивчення приваблює спеціалістів різних галузей знань, та в першу чергу лінгвістів, які зосереджують свою увагу на функціонально-комунікативних якостях мови. Поняття «текст» ще не отримало єдиного та чіткого визначення, тому ще надто

важко звести це поняття до категорій мовного плану через його багатоаспектність. Текст визначається як інформаційний простір, як мовний твір, як знакова послідовність і таке інше. В філології під текстом розуміється послідовність вербальних знаків. Якщо розглядати текст у системі узагальнених функціональних категорій, він класифікується як найвища комунікативна одиниця [8]. За думкою М. М. Бахтіна текст як знаковий комплекс відноситься до висловлювання та має ті ж самі ознаки [4]. Ю. М. Лотман розвинув теорію М. М. Бахтіна та виділив в тексті риси інтелектуальної особи, тобто наділив текст рисами людини, та знайшов можливість ототожнити два явища – людина і текст. Виходячи з цього, ми знову повертаємося до питання антропоцентричності сучасної лінгвістики. Ю. М. Лотман визначав текст як «складний пристрій, який зберігає різноманітні коди, здатний трансформувати отримані повідомлення та породжувати нові, як трансформаційний генератор, що володіє рисами інтелектуальної особи» [14, с. 130].

Нині у центрі уваги текстологів перебуває поняття «структури тексту» [8, 11]. Адже від результативності дослідження структури тексту залежить розв'язання цілої низки проблем аналізу тексту як засобу комунікації, проблем його розуміння й текстотворення. Базовими ознаками структури ми вважаємо цілісність і зв'язність.

Поняття зв'язності (когезії) як основної ознаки структури було розроблено в галузі математичних наук [14]. Ця ознака дає змогу окреслити смислове поле тексту, тому для дослідження тексту є досить прийнятною. Зв'язність регулюється в синтагматичному розрізі і є категорією логічного плану, яка дотримується логічних правил. Ця категорія чітко виявляється в письмових чи підготовлених текстах. В усному мовленні логічна зв'язність дозволяє створити текст, оптимальний для усного сприйняття. При цьому зв'язність тексту може бути оформлена двома видами засобів: зовнішніми і внутрішніми. Зовнішні засоби когезії мають формальні показники (граматичні і лексичні засоби), однак домінують внутрішні семантичні засоби зв'язності. Внутрішній зв'язок базується на спільності предмета опису, що є тим «стрижнем», що проходить через весь текст і нібито «стягає» усі його частини в єдине ціле.

Композиція тексту – це схема організації та структурної упорядкованості цілого тексту (твору), яка відображає будову, співвідношення та взаємне розташування його частин, членування на смислові сегменти, ступінь та характер відображення цих елементів, порядок їх слідування та взаємозв'язок між ними [14].

Поняття композиції традиційно використовується для художніх творів як цілого з точки зору його змістової форми. Зазвичай до елементів композиції художніх текстів відносять експозицію, зав'язку, розвиток подій, кульмінацію та розв'язку.

В лінгвостилістиці поняття композиції відображає:

1. взаємозв'язок статичного та динамічного аспектів тексту (перший пов'язаний з будуванням, архітектонікою тексту, другий – з логічним розгортанням змісту, з рухом думки);

2. процес членування континуума тексту на сегменти, інформативні блоки та об'єднання інформації всередині кожного блоку;

3. внутрішня (змістовна) сторона організації тексту та його зовнішня сторона (членування на частини, розділи, глави, параграфи, абзаци).

Лінгвістичний аналіз вивчення композиції художнього тексту передбачає «аналіз змісту, що динамічно розгортається та розкривається в зміні та чергуванні різних форм та типів мовлення, що синтезуються в образі автора і створюються як складна, але цілісна система експресивно-мовленнєвих засобів» [8, с. 45]. Композиційною одиницею літературного твору є такий його елемент, в рамках якого зберігається один і той самий спосіб художнього зображення. З цієї точки зору виділяються динамічне оповідання, статичне описання або характеристика і таке інше.

Таке вивчення тексту, що пропонує членування на глави, томи, частини відповідає як стратегії породження тексту, так і стратегії розуміння. Автор тексту сприймає світ дійсності водночас в його континуальності та структурності, і він намагається виразити свої уявлення про порядок та організованість світу в характері епізодів, подій, фрагментів дійсності, тим самим він свідомо (а й водночас несвідомо) обирає, підкреслює щось суттєве, з його точки зору, для зображення. В свою чергу читач завжди намагається перебороти лінійність тексту, виявити в його організації найважливіші компоненти, частини, епізоди. Таким чином категорія членування, з одного боку має суб'єктивну природу, оскільки вона інтенціональна (запрограмована автором) та екстенціональна (усвідомлена читачем). З іншого боку, вона об'єктивно обумовлена необхідністю відображення світу в його упорядкованості [3].

В свою чергу І. Р. Гальперін виділив прагматичну та структурно-пізнавальну основу членування. Від підкреслював, що «членування тексту має двояку основу: окремо представити читачеві відрізки для того, щоб полегшити сприйняття повідомлення, і для того, щоб автор для себе усвідомив характер часового, просторового, образного, логічного зв'язку відрізків повідомлення. В першому випадку відчувається прагматична основа членування, в другому – суб'єктивно-пізнавальна» [8, с. 57].

Наукове осмислення категорій членування пов'язано з виділенням у тексті на одній підвалині структурних, формально виражених однотипних частин, компонентів. І. Р. Гальперін запропонував виділити два типи членування тексту: об'ємно-прагматичне і контекстно-варіативне. До першого типу він відносить членування тексту на томи, книги, глави, абзаци. До другого типу – наступні форми мовленнєвотворних актів:

1. мову автора:

- оповідання;
- опис;
- міркування автора;

2. чужу мову:

- діалог;
- цитацію;
- невластно-пряму мову [8, с. 57].

Говорячи про два типи членування тексту, І. Р. Гальперін помітив, що «вони переслідують одну й ту ж саму мету, але різними засобами. В їх основі лежить членування об'єктивної дійсності на організовані та упорядковані відрізки, що сприймаються нашою свідомістю. Безперервний континуум не дає можливості зупинитися на окремому, частковому та заважає адекватному осмисленню того, що відбувається. [...] Важко уявити собі великий текст, в якому б не було розподілення на глави або частини та в якому не було б переключення між формами викладення» [8, с. 58].

У даній статті пропонуємо розглянути одну з сучасних теорій аналізу гумористичних текстів крупних форм, яка була запропонована Сальваторе Аттардо, як приклад лінгвістичної студії з питань композиції певного виду тексту. На даний момент ця теорія не є підкріпленою достатньою емпіричною базою, хоча і має на наш погляд, великий науковий потенціал.

Теорія гумористичних текстів була заснована на загальній теорії вербального гумору Віктора Раскіна та Сальваторе Аттардо. Будучи продовженням цієї теорії, вона лише розширює сфери її застосування, але не змінює її основні принципи. Точніше кажучи, загальна теорія вербального гумору була розширена для того, щоб її можна було застосовувати до текстів будь-якого обсягу.

Основною відправною точкою теорії гумористичних текстів є те, що всі гумористичні тексти діляться на два види:

- тексти, які по структурі співпадають з анекдотами (тобто закінчуються кульмінаційним моментом (*punch line*));
- тексти, які не мають такої структури та не закінчуються таким чином [15].

Традиційно комічне завершення тексту називається *кульмінаційним моментом*. Проте, не існує єдиного терміну для комічного випадку, який виникає на будь-якому іншому етапі тексту. Сальваторе Аттардо запропонував неологізм *jab line* (сюжетний пункт) для позначення кульмінаційних моментів, які знаходяться не в кінці тексту [15]. С. Аттардо також ввів термін

lines (рядки) як гіперонім термінів *punch line* (кульмінаційний момент) і *jab line* (сюжетний пункт) [15]. Поняття *сюжетний пункт* було представлено в роботах С. Аттардо [16], щоб відрізнити його від кульмінаційного моменту [15], який виникає в кінцівці анекдотів. Сюжетний пункт відрізняється від кульмінаційного моменту тим, що він може виникнути в будь-якій частині тексту. З семантичної точки зору це є два абсолютно ідентичні поняття, єдина їхня відмінність полягає в місці їх появи в тексті і їх текстуальній функції [15]. Сюжетні пункти – це гумористичні елементи, повністю інтегровані в текст, в якому вони виникають (тобто вони не розривають цілісність тексту, тому що вони невідривно пов'язані з розвитком сюжету) [15, с. 89]. Як приклад можна взяти сюжет твору Оскара Уайльда «Злочин Лорда Артура Севіла»: Лорд Севіл сприймає пророчення хіроманту настільки серйозно, що відважується на злочин після того, як він їх почув. Пригоди Лорда є предметом значної кількості сюжетних пунктів цього твору [17, с. 157].

Дослідження гумористичних текстів зводяться до виявлення місця розташування всіх *рядків* (кульмінаційних моментів і сюжетних пунктів) на векторі тексту (тобто на його уявній лінійній структурі) [15]. Вектор звичайно ділиться на складові наративи, а далі встановлюється їх ієрархічний статус. Потім визначаються позиції різних комічних елементів у співвідношенні з наративами на цьому векторі, а на базі цього ми вже розрізняємо в тексті *сюжетний пункт* і *кульмінаційний момент* [15].

Існує певна класифікація *гумористичних сюжетів*:

- сюжети, які закінчуються кульмінаційним моментом;
- сюжети, які порушують межі наратива;
- сюжети, які обертаються навколо події [15, с. 37].

Проте, не слід забувати, що найпоширенішою формою гумористичних текстів крупних форм є серйозний наратив із розміщеними впродовж всього вектору тексту гумористичними моментами.

Аналізуючи тексти за допомогою теорії гумористичних текстів, можна визначити всі комічні елементи тексту на основі стандартного семантичного аналізу, потім ці елементи можна зобразити на векторі, який є лінійною структурою тексту. Така структура уможливує виявлення відносин між цими рядками, і ті рядки, що мають спільні риси, об'єднуються в *стренди* і *стеки* [15]. Термін *стренд* (серія) використовується для позначення трьох або більше зв'язаних між собою рядків. У текстах великих об'ємів можна зустріти *стеки* (логічні серії). Цей термін позначає декілька серій, що співвідносяться між собою. В роботах С. Аттардо було доведено, що серія з'являється тільки тоді, коли рядки в тексті повторюються щонайменше тричі. Отже, повторення трьох рядків – це широко відома структура жарту [15], оскільки це

найнижча частота виникнення елементу тексту, яка може вважатися серією. Потрібно відзначити, що два повторення можуть бути збігом, але три – значно знижують цю можливість. Отже, для виникнення серії потрібно три рядки, які б повторювалися у тексті [15, с. 90]. Як приклад можна взяти серію «герцогиня Пейслі має негативно ставитися до хіромантів». Ця серія повторюється у трьох сюжетних пунктах [17, с. 158].

Серед серій С. Аттардо виділяє дві підгрупи:

- центральна серія;
- другорядна серія.

Центральна серія – це серія, яка займає головне місце в певному творі. Ми також можемо визначити її як одну чи більше серій, які виникають у 75% тексту [15, с. 90]. У творі Оскара Уайльда вдалося встановити приклади центральних серій: Лорд Артур Севіл, який є метою 71 з 246 сюжетних пунктів. Спираючись на визначення поняття *центральна серія* (вона займає головну позицію в тексті), можна зазначити, що центральну серію не можна зустріти в текстах малого обсягу.

У свою чергу *другорядна серія* – це серія, яка в тексті зустрічається лише декілька разів [15, с. 91]. Наприклад, в творі «Злочин Лорда Артура Севіла» можна виділити декілька другорядних серій: «стереотипне бурчання» – 7 разів протягом тексту [17, с. 157, 167, 175, 176, 177], «свобода» – 2 рази [17, с. 175, 177].

Сальваторе Аттардо також ввів наступні поняття, які дозволяють розрізняти види серій. Ряд серій може виникати в певних просторових структурах, та до цих пір були описані два з них:

- *combs* (скупчені серії) – випадки, коли сюжетні пункти та кульмінаційні моменти виникають дуже близько один до одного;
- *bridges* (розріджені серії) – випадки, коли зв'язані сюжетні пункти та кульмінаційні моменти, виникають на великій відстані один від одного, і буває важко встановити зв'язок між ними [15, с. 93].

Можна визначити скупчену серію, як тип серії, що включає три кульмінаційні моменти або сюжетних пункти на маленькому проміжку тексту. Неможливо чітко сказати, що таке «маленький» проміжок, але С Аттардо гіпотетично припускає, що це менш, ніж 10% від загального об'єму тексту [15, с. 94]. Дані проведеного нами аналізу тексту комедії підтверджують це припущення. Можна відмітити, що послідовність скупчених серій створює в тексті зони, особливо насичені гумором [15, с. 94]. Прикладом скупченої серії є «в'язниця або страта як неможливий наслідок вбивства», який повторюється на відрізку розміром 40 слів [17, с. 168].

Розріджена серія – це тип серії, в якій дві групи рядків (в основному це сюжетні пункти) виникають на великих відстанях одна від одної. Складна структура розрідженої серії є наступною: розріджена серія складається з двох рядків, що не є прив'язані до будь-якого іншого рядка (тобто не є частиною серії). Складна структура розріджених серій порушує правило, згідно до якого серія має включати три або більше елементів. Напевно, це є наслідком того, що ця структура в тексті трапляється дуже рідко.

На завершення хотілося б додати, що текст є одним з ключових понять сучасної лінгвістики. Незважаючи на те, що лінгвістика вже давно набула статусу текстової науки, текст та його композиція ще довго буде залишатися однією з найперспективніших дослідних галузей. Художній текст має складну вербальну організацію, невичерпний сенс, тому він являє собою найвищий рівень філологічного аналізу.

Стосовно теорії гумористичних текстів хотілося б відзначити, що важливішим нововведенням цього підходу є те, що увага приділяється саме розміщенню комічного в тексті, і це відбувається на всіх його рівнях.

Вважаємо дану тему перспективною, тому що теорія гумористичних текстів є новітньою. Крім того, мала кількість текстів підлягала аналізу з її застосуванням у сучасній лінгвістиці. Перспективною дослідження можна вважати систематизацію та уточнення термінологічного апарату теорії гумористичних текстів та перевірку її основних засад шляхом проведення аналогічного аналізу гумористичних текстів крупних форм О. Уайльда та інших англомовних авторів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Апресян Ю. Д. Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира / Ю. Д. Апресян // Избранные труды. Т. II. Интегральное описание языка и системная лексикография. – М.: Школа «Язык русской культуры», 1995. – 767 с.
2. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова – М.: Наука, 1988. – 338 с.
3. Бабенко Л. Г. Лингвистический анализ художественного текста: теория и практика / Л. Г. Бабенко, Ю. В. Казарин. – М.: Наука, 2004. – 480 с.
4. Бахтин М. М. Собр. соч.: В 7 т. Т.5: Работы 1940-х—начала 1960-х годов. М., 1996.
5. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М., Прогресс, 1974. – 420 с.
6. Валгина Н. С. Теория текста: Учебное пособие / Н. С. Валгина. – М.: МГУП «Мир книги», 1998. – 210 с.
7. Виноградов В.В. О языке художественной прозы / В.В. Виноградов. – М.: Прогресс, 1980. – 249 с.
8. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин – М.: КомКнига. – 2007. – 144 с.
9. Гийом Г. Принципы теоретической лингвистики / Г. Гийом. – общ. ред., послесл. и коммент. Л. М. Скрелиной. – М.: Прогресс, 1992. – 224 с.
10. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт – М.: Прогресс, 1984. – 400 с.

11. Гришунин А. Л. Исследовательские аспекты текстологии / А. Л. Гришунин. – М.: Наука, 1998. – 312 с. 12. Есперсен О. Философия грамматики / О. Есперсен. – 2-изд., стер.; пер. с англ., общ. ред. и предисл. Б.А. Ильиша. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 408 с. 13. Лихачев Д. С. Текстология / Д. С. Лихачев. – Л.: Прогресс, 1983. – 235 с. 14. Лотман Ю. М. Структура художественного текста / Ю. М. Лотман Об искусстве. – СПб.: «Искусство – СПб», 1998. – 310 с. 15. Attardo S. Humorous Texts: A semantic and pragmatic analysis / S. Attardo. – 2000. – 264 p. 16. Attardo S. Linguistic Theories of Humor / S. Attardo. – 1994. – 450 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ:

17. Collected Works of Oscar Wilde, The Plays, the Poems, the Stories, and the Essays Including De Profundis. – Great Britain: Wordsworth Edition Limited, 1997. – 1120 p.